

Milan Kundera

*Kniha smíchu
a
zapomnění*

lav
K 9
081

KNIHA SMÍCHU A ZAPOMNĚNÍ

Milan Kundera

KNIHA SMÍCHU A ZAPOMNĚNÍ

Vydalo nakladatelství Sixty-Eight Publishers, Corp.
v dubnu 1981 jako svou 103. publikaci

Cena \$7.75

Obálku s použitím obrazu Josefa Istlera
navrhla Barbora Munzarová

Grafická úprava Věra Držmišková

Kresba v záhlaví Ivan Steiger

Printed in Canada

GLASGOW
UNIVERSITY
LIBRARY

Kundera, Milan, 1929-

Kniha smíchu a zapomnění

ISBN 0-88781-118-3

I. Title.

PG5039.21.U6K64 891.8'63'5 C81-094271-2

F5693/8

Slav
XX 9
1981

PRVNÍ ČÁST

Clementisova čepice

Slav
XK 9
1981

1.

V únoru 1948 vystoupil komunistický vůdce Klement Gottwald na balkón pražského barokního paláce, aby promluvil ke statisícům občanů zaplnivším Staroměstské náměstí. To byla historická chvíle v dějinách Čech. Osudová chvíle, jaké přicházejí jednou, dvakrát za tisíciletí.

Gottwald byl obklopen svými soudruhy a těsně vedle něho stál Clementis. Poletoval sníh, bylo chladno a Gottwald byl prostovlasý. Starostlivý Clementis sundal svou kožešinovou čepici a posadil ji Gottwaldovi na hlavu.

Propagační oddělení rozmnožilo ve statisících exemplářích fotografii balkónu, na němž Gottwald, s beranicí na hlavě a soudruhy po boku, mluví k národu. Na tom balkóně začaly dějiny komunistických Čech. Tu fotografii znalo z plakátů, učebnic a museí každé dítě.

O čtyři roky později Clementise obžalovali ze zrady a pověsili. Propagační oddělení ho okamžitě vyškrábalo z dějin a ovšem i ze všech fotografií. Od té doby stojí už Gottwald na balkóně sám. Tam, kde býval Clementis, je jen prázdná zeď paláce. Z Clementise zbyla jen čepice na Gottwaldově hlavě.

2.

Je rok 1971 a Mirek říká: Boj člověka proti moci je boj paměti proti zapomnění.

Chce takto ospravedlnit to, co jeho přátelé nazývají neopatrností: vede si pečlivě své deníky, uschovává korespondenci, dělá zápisy ze všech schůzek, na nichž probírají situaci a uvažují, co dělat dál. Vysvětluje jim: Ničím se neproviňují proti ústavě. Skrývat se a mít pocit viny, to by byl začátek porážky.

Před týdnem, když jako člen stavební party pracoval na střeše novostavby, ohlédl se dolů a dostal závrať. Zakymácel se a zachytil se rukou za neupevněný trám, který se uvolnil a z pod něhož ho pak musili vyprošťovat. V první chvíli vypadalo zranění hrozně, ale když pak zjistil, že je to jen banální zlomenina paže, řekl si s uspokojením, že bude mít pár týdnů volna a zařídí si konečně věci, na které dosud neměl čas.

Přece jen dal nakonec zapravdu opatrnějším kamarádům. Ústava sice zaručuje svobodu slova, ale zákony trestají vše, co se dá nazvat podvracením státu. Člověk nikdy neví, kdy začne stát křičet, že ho to či ono slovo podvrací. Rozhodl se proto, že přece jen odveze kompromitující písemnosti na bezpečné místo.

Ještě předtím však chce zařadit tu záležitost se Zdenou. Telefonoval jí do jejího města, ale nemohl se jí dovolat. Ztratil tak čtyři dny. Až včera se mu podařilo s ní mluvit. Slíbila mu, že ho bude dnes odpoledne čekat.

Jeho sedmnáctiletý syn protestoval, že Mirek přece nemůže řídit auto, když má jednu ruku v sádře. Řízení opravdu nebylo snadné. Zraněná ruka se mu houpala v pásce před hrudí, bezmocná a nepoužitelná. Když přehazoval rychlost, musil vždy na okamžik pustit volant.

3.

Chodil se Zdenou před pětadvaceti lety a zůstalo mu na ni z toho období jen několik vzpomínek.

Když se jednou sešli, utírala si kapesníkem oči a popotahovala nosem. Ptal se jí, co jí je. Vysvětlila mu, že včera zemřel nějaký ruský státník. Někjaký Ždanov, Arbuzov nebo Masturbov. Měřeno na množství slzných kapek, otřásla jí smrt Masturbova víc než smrt vlastního otce.

Je vůbec možné, že se to stalo? Nevymyslila si ten pláč

nad Masturbovem jen jeho dnešní zášť? Ne, určitě se to stalo. Je ovšem pravda, že bezprostřední okolnosti, které dělaly z jejího pláče pláč věrohodný a skutečný, mu dnes již unikaly a vzpomínka se stala nepravděpodobná jako karikatura.

Všechny vzpomínky, co na ni měl, byly takové. Vrace-li se spolu tramvaj z bytu, kde se poprvé milovali. (Se zvláštním zadostiučiněním se Mirek ujišťoval, že na jejich soulože už naprosto zapomněl a neuměl by si z nich vybavit ani jedinou vteřinu.) Seděla v koutku na lavici, tramvaj drkotala a její tvář byla zasmušilá, do sebe ponořená a podivuhodně stará. Když se jí ptal, proč je tak zamklá, dověděl se, že nebyla spokojena s jejich milováním. Řekla, že ji miloval jako intelektuál.

Intelektuál byla v tehdejší politické hantýrce nadávka. Označovala člověka, který nerozumí životu a je odtržen od lidu. Všichni komunisté, kteří byli toho času pověšeni jinými komunisty, byli obdařováni touto nadávkou. Oproti těm, co stáli pevně na zemi, vznášeli se prý ve vzduchu. Bylo proto svým způsobem spravedlivé, že jim byla země pod nohama z trestu definitivně odejmuta a oni zůstali viset kus nad ní.

Ale co tím Zdena myslila, když ho obvinila, že souloží jako intelektuál?

Ať tak či onak, nebyla s ním spokojena, a tak jako dovedla abstraktní vztah (vztah k neznámému Masturbovovi) naplnit nejkonkrétnějším citem (materializovaným v slze), uměla i nejkonkrétnějšímu aktu dát abstraktní význam a své nespokojenosti politické pojmenování.

4.

Dívá se do zpětného zrcátka a uvědomuje si, že za ním jede stále stejné osobní auto. Nikdy nepochyboval o tom,

že je sledován, ale dělali to až dosud s mistrovskou diskrétností. Dnešním dnem došlo k zásadní změně: chtějí, aby o nich věděl.

Asi dvacet kilometrů za Prahou je uprostřed polí velká ohrada a za ní dílny autoopravny. Má tam dobrého známého a chce, aby mu vyměnil vadný startér. Zastavil auto před vjezdem, zahraženým červenobíle pruhovanou závorou. Stála u ní tlustá bába. Mirek čekal, až zvedne závoru, ale ona se na něho jen dlouze dívala a ani se nepohnula. Zatroubil, ale bez výsledku. Vykoukl z okénka. Bába řekla: "Ještě vás nezavřeli?"

"Ne, ještě mne nezavřeli," odpověděl Mirek: "Můžete zvednout tu závoru?"

Ještě několik dlouhých vteřin se na něho netečně dívala, pak zívla a odešla do vrátnice. Rozvalila se tam za stolem a už se na Mirka nepodívala.

Vystoupil tedy z auta, prošel kolem závoru a vyhledal v dílně známého mechanika. Ten se s ním vrátil a sám zvedl závoru (bába seděla dál netečně ve vrátnici), aby Mirek projel s vozem na dvůr.

"Vidíš, to máš z toho, že jsi se tolik ukazoval v televizi," řekl automechanik. "Zná tě pak od vidění kdekterá bába."

"A kdo je to?" ptal se Mirek.

Dověděl se, že invaze ruského vojska, které obsadilo Čechy a prosazovalo všude svůj vliv, ji probudila k neobyčejnému životu. Viděla, jak lidé výše postavení než ona (a celý svět byl výše postaven než ona) jsou díky sebe-menšímu nařčení zbavování moci, postavení, zaměstnání i chleba a vzrušilo ji to: začala sama udávat.

"A jak to, že je pořád vrátná? To ji ani nepovýšili?"

Automechanik se usmál: "Neumí napočítat do pěti. Nemůžou ji povýšit. Mohou jí jen znovu potvrdit její právo udávat. To je celá odměna." Pak zvedl kapotu a zadíval se do motoru.

Mirek si náhle uvědomil, že dva kroky vedle něho stojí muž. Ohlédl se po něm: měl šedé sako, bílou košili s krvavou a hnědé kalhoty. Nad silným krkem a oteklou tváří se vlnily naondulované šedivé vlasy. Stál a díval se na mechanika, skloněného pod zvednutou kapotu.

I mechanik si ho po chvíli všiml, zvedl se a řekl: "Hledáte někoho?"

Muž se silným krkem a naondulovanými vlasy odpověděl: "Ne. Nehledám nikoho."

Mechanik se znovu sklonil do motoru a řekl: "Na Václavském náměstí v Praze stojí člověk a blije. Kolem něho jde jiný muž, dívá se na něho a smutně kývá hlavou: - Kdybyste věděl, jak vám rozumím..."

5.

Zavraždění Allienda přikrylo rychle památku na ruskou invazi do Čech, krvavý masakr v Bangladeši dal zapomenout na Allienda, válka na Sinajské poušti přehlušila pláč Bangladeše, masakr v Kambodži dal zapomenout na Sinaj a tak dál a tak dál a tak dál až do úplného zapomnění všech na vše.

V dobách, kdy dějiny chodily ještě pomalu, jejich nepočtené události byly snadno zapamatovatelné a tvořily obecně známé *pozadí*, před nímž se odehrávalo napínavé divadlo soukromých lidských dobrodružství. Dnes čas kráčí rychlým krokem. Historická událost, přes noc zapomenutá, září hned nazítří rosou novosti, takže není v povídkářově podání pozadím nýbrž překvapujícím *dobrodružstvím*, které se odehrává na pozadí obecně známé banality lidského soukromí.

Nic z dějinných událostí nelze předpokládat jako obecně známé a o dějích, jež se staly před pár lety, musím proto vyprávět, jako by byly staré tisíc let: V roce 1939 vpo-

chodovalo do Čech německé vojsko a stát Čechů přestal existovat. V roce 1945 vpochovalo do Čech ruské vojsko a země se opět nazývala samostatnou republikou. Lidé byli nadšeni Ruskem, které vyhnalo ze země Němce, a protože viděli v české komunistické straně jeho věrnou paži, přenesli svou sympatii na ni. Tak se stalo, že se komunisté zmocnili v únoru 1948 vlády nikoli v krvi a násilí, ale za jásotu přibližně jedné poloviny národa. A teď dávejte pozor: ta polovina, co jásala, byla ta aktivnější, chytřejší a lepší.

Ano, namítejte si, co chcete, komunisté byli chytřejší. Měli velkorysý program. Plán úplně nového světa, v němž všichni najdou své místo. Ti, co byli proti nim, neměli žádný velký sen, nýbrž jen pár morálních zásad, obnošených a nudných, z kterých chtěli ušít záplaty na roztrhané kalhoty poměrů takových, jaké byly. Není proto divu, že ti nadšení a velkorysí lehce zvítězili nad kompromisními a opatrnými a začali rychle uskutečňovat svůj sen, tu spravedlivou idylu pro všechny.

Zdůrazňuji znovu: *idylu a pro všechny*, neboť všichni lidé od pradávna touží po idyle, po té zahradě, v níž zpívají slavíci, po tom území souladu, kde se svět netyčí cize proti člověku a člověk proti jiným lidem, kde naopak svět i všichni lidé jsou stvořeni z jedné jediné látky a oheň, který plane na nebi, je tentýž, co hoří v lidských duších. Všichni jsou tam notou v nádherné Bachově fuze, a kdo jí nechtějí být, zůstanou jen černou tečkou, zbytečnou a zbavenou významu, kterou stačí chytit a zamáčknot mezi nehty jak blechu.

Hned zpočátku si někteří lidé přiznali, že nemají pro idylu povahu, a chtěli odejít ze země. Protože však podstatou idyly je to, že je světem pro všechny, prokázali se ti, co chtěli emigrovat, jako popírači idyly a musili odejít místo do zahraničí za mříže. Brzy tam za nimi putovali

další tisíce a desetitisíce a nakonec i mnozí komunisté jako na příklad ministr zahraničí Clementis, který kdysi půjčil Gottwaldovi čepici. Na filmových plátnech se drželi za ruce nesmělí milenci, manželská nevěra byla tvrdě trestána na čestných soudech občanů, slavíci zpívali a Clementisovo tělo se houvalo jako zvon vyzvánějící nové jitro lidstva.

A tehdy ti mladí, chytří a radikální lidé měli najednou divný pocit, že poslali do světa čin a ten začal žít svým vlastním životem, přestal se podobat jejich představám a nedbal na ty, co ho zrodili. Ti mladí a chytří lidé začali tedy křičet na svůj čin, začali ho volat, napomínat, honit a pronásledovat. Kdybych psal román o generaci těch nadaných a radikálních lidí, nazval bych ho *Pronásledování ztraceného činu*.

6.

Mechanik zavřel kapotu a Mirek se ho zeptal, kolik je mu dlužen.

“Hovno,” řekl mechanik.

Mirek si sedá za volant a je dojatý. Nechce se mu vůbec pokračovat v cestě. Raději by zůstal s mechanikem a vyprávěl si s ním anekdoty. Mechanik se k němu naklonil do auta a plácl ho po rameni. Pak šel k vrátnici zvednout závoru.

Když kolem něho Mirek projížděl, mechanik ukázal pohybem hlavy k autu zaparkovanému před vjezdem do opravy.

Skloněn u otevřených dveří auta stál tam muž s tlustým krkem a naondulovanými vlasy. Díval se na Mirka. Chlapík, co seděl za volantem, ho pozoroval též. Dívali se na něho oba drze a bez ostychu a Mirek, projíždějící kolem nich, se snažil dívat stejným způsobem na ně.

Předjel je a viděl ve zpětném zrcátku, jak muž nasedá do auta a vůz se pak otáčí obloukem, aby ho mohl dále sledovat.

Napadlo ho, že ty kompromitující písemnosti měl asi přece jen odvést už dřív. Kdyby to byl udělal hned prvního dne své nemoci a nečekal, až se dotelefonuje Zdeny, možná že by je provezl ještě bez nebezpečí. Jenomže on neuměl myslet než na svou cestu za Zdenou. Myslí na to vlastně už několik let. V posledních týdnech má však pocit, že už nemůže déle otálet, protože jeho osud spěje ke konci a on musí udělat všechno pro jeho dokonalost a krásu.

7.

Když se v těch dávných dobách rozešel se Zdenou (chodili spolu skoro tři roky), omámil ho pocit nesmírné volnosti a všechno se mu náhle začalo dařit. Oženil se brzy se ženou, jejíž krása vykovala jeho sebevědomí. Pak mu jeho krasavice zemřela a on zůstal sám se synem v jakési koketní opuštěnosti, která k němu přitahovala obdiv, zájem a péči dalších mnoha žen.

Měl i velký úspěch jako vědec a ten úspěch ho chránil. Stát ho potřeboval a on si tak mohl dovolit být jízlivý na jeho adresu i v době, kdy si to ještě skoro nikdo netroufal. Postupně jak ti, co pronásledovali svůj čin, získávali čím dál více vlivu, objevoval se i on častěji a častěji na televizní obrazovce a stal se známou osobností. Když po příchodu Rusů odmítl odvolat své názory, vyhnali ho z místa a obklopili fízly. Nezlomilo ho to. Byl zamilován do svého osudu a zdálo se mu, že i jeho pochod ke zkáze je vznešený a krásný.

Rozumějte mi dobře, neřekl jsem, že byl zamilován sám do sebe, nýbrž do svého osudu. To jsou dvě docela

rozdílné věci. Jeho život jako by se osamostatnil a měl najednou své docela vlastní zájmy, které nebyly totožné s Mirkovými. Tomu říkám, že se život proměnil v osud. Osud nemínil ani hnout prstem pro Mirka (pro jeho štěstí, bezpečí, dobrou náladu a zdraví), zato Mirek je připraven udělat všechno pro svůj osud (pro jeho velikost, jasnost, krásu, styl a srozumitelný smysl). Cítí se odpověden za svůj osud, ale jeho osud se necítí odpověden za něho.

Měl k svému životu poměr jako sochař ke své soše, anebo romanopisec k románu. Jedním z nezadatelných práv romanopisce je, že smí přepracovat svůj román. Když se mu nelíbí začátek, může ho přepsat nebo škrtnout. Ale Zdenina existence upírala Mirkovi autorská práva. Zdena trvala na tom, že zůstane na prvních stránkách románu a škrtnout se nenechá.

8.

Ale proč se vlastně za ni tak strašně stydí?

Nejvíce nasnadě je toto vysvětlení: Mirek patřil velmi záhy k těm, kteří se dali do pronásledování vlastního činu, zatímco Zdena je stále věrna zahradě, kde zpívají slavíci. V poslední době patřila dokonce k těm dvěma procentům národa, co vítali ruské tanky.

Ano, to je pravda, ale nemyslím, že toto vysvětlení je přesvědčivé. Kdyby šlo jen o to, že vítala ruské tanky, nadával by na ni docela nahlas a veřejně a nezapíral by, že ji zná. Zdena se na něm provinila něčím mnohem horším. Byla ošklivá.

Ale co na tom záleželo, že byla ošklivá, když s ní už víc než dvacet let nespál?

Záleželo na tom: Zdenin veliký nos vrhal i zdálky stín na jeho život.

Před lety měl krásnou milenkou. Jednou navštívila Zdenino město a vrátila se odtud rozmrzelá: "Prosím tě, jak jsi mohl chodit s tou strašnou ženskou?"

Prohlásil, že ji znal velmi povrchně a jejich intimní vztah rozhodně popřel.

Nebylo mu totiž neznámo veliké tajemství života: Ženy nehledají krásné muže. Ženy hledají muže, kteří měli krásné ženy. Mít škaredou milenkou je proto osudová chyba. Mirek se snažil zamést po Zdeně všechny stopy, a protože ti, co měli rádi slavíky, ho čím dál víc nenáviděli, doufal, že Zdena, která dělala pilně kariéru stranické funkcionářky, na něho rychle a ráda zapomene.

Ale mýlil se. Mluvila o něm vždy, všude a při každé příležitosti. Když ji nešťastnou náhodou potkal ve společnosti, spěchala uplatnit za každou cenu nějakou vzpomínku, z níž by bylo zřejmé, že ho kdysi důvěrně znala.

Zuřil.

"Když tu ženskou tak nenávidíš, řekni mi, proč jsi s ní chodil?" zeptal se ho jednou jeho přítel, který ji znal.

Mirek mu začal vysvětlovat, že byl tehdy dvacetiletý blbý kluk a ona o sedm let starší. Byla vážená, obdivovaná, všemocná! Zнала se s kdekým na ústředním výboru strany! Pomáhala mu, tlačila ho dopředu, seznamovala s vlivnými lidmi!

"Byl jsem kariérista, ty vole!" křičel: "Rozumíš, agresivní mladičkový kariérista! Proto jsem se na ni pověsil a bylo mi jedno, že je šeredná!"

9.

Mirek nemluví pravdu. Přesto, že plakala nad smrtí Masturbova, neměla Zdena před pětadvaceti lety žádné významné styky a nebyla s to pomoci ke kariéře sobě ani nikomu jinému.

18

Tak proč si to vymýšlí? Proč lže?

Drží jednou rukou volant, ve zpětném zrcátku vidí auto tajných policistů a najednou rudne. Vybavila se mu naprosto nečekaná vzpomínka:

Když mu po jejich prvním milování vytkla, že se choval příliš intelektuálsky, chtěl dalšího dne napravit dojem a projevit bezprostřední, nespoutanou vášně. Ne, to není pravda, že zapomněl na všechny jejich souložě! Tuhle tu vidí teď před sebou úplně jasně: Pohyboval se na ní s předstíranou divokostí, vydával ze sebe dlouhý vrčivý zvuk, jako když pes zápasí s papučem svého pána, a díval se přítom (s mírným údivem) na ni, jak pod ním leží velice klidně, tiše a skoro lhostejně.

Autem se ozývalo to pětadvacet let staré vrčení, nesnesitelný zvuk jeho poddanosti a otrocké snaživosti, zvuk jeho ochoty a přizpůsobivosti, jeho směšnosti a mizérie.

Ano, je to tak: Mirek je s to se prohlásit za kariéristu, jen aby nemusil přiznat pravdu: chodil se šeredou, protože si na hezkou ženu netroufal. Neoceňoval se víc než na Zdenu. Ta slabost, ta bída, to bylo to tajemství, co skrýval.

Autem se ozývalo zuřivé vrčení vášně a ten zvuk ho usvědčoval, že Zdena je jen magický obraz, který by chtěl zasáhnout, aby v něm zničil své nenáviděné mládí.

Zastavil se před jejím domem. Vůz, který ho sledoval, zastavil za ním.

10.

Historické události napodobují většinou bez talentu jedna druhou, ale zdá se mi, že v Čechách zinscenovala historie nevidaný experiment. Nepovstala tam podle starých receptů jedna skupina lidí (třída, národ) proti jiné, ale lidé (jedna generace lidí) se vzbouřili proti vlastnímu mládí.

19

Snažili se dohonit a zkrotit svůj vlastní čin a málem se jim to bylo podařilo. V šedesátých letech získávali čím dál tím více vlivu a na počátku roku 1968 měli už téměř všechny vliv. Tomu poslednímu období se říká všeobecně *pražské jaro*: strážci idyly musili odmontovat mikrofony ze soukromých bytů, hranice byly otevřeny a noty utekly z partitury velké Bachovy fugy, zpívající si každá po svém. To bylo neuvěřitelné veselí, to byl karneval!

Rusko, které píše velkou fugu pro celou zeměkouli, nemohlo připustit, aby se mu někde rozutekly noty. Dne 21. srpna 1968 poslalo do Čech půlmilionovou armádu. V zápětí nato opustilo zemi asi 120.000 Čechů a z těch, co zůstali, musilo asi 500.000 odejít ze svých zaměstnání do dílen ztracených v krajině, k běžícím pásům venkovských fabrik, za volanty kamiónů, tedy na taková místa, odkud už nikdy nikdo neuslyší jejich hlas.

A aby ani stín špatné vzpomínky nerušil zemi z její znovu obnovené idyly, bylo třeba pražské jaro i příchod ruských tanků, tu skvrnu na krásných dějinách, učinit ničím. Proto dnes už nikdo v Čechách nepřipomíná výročí 21. srpna a jména lidí, kteří povstali proti vlastnímu mládí, jsou vyškrabávána pečlivě z paměti země jako chyba ze školní úlohy.

I Mirka takto vyškrali. Stoupá-li teď po schodech ke Zdeniným dveřím, je to vlastně jen bílá skvrna, jen kus ohraničeného prázdna, které se pohybuje vzhůru spirálou schodiště.

11.

Sedí naproti Zdeně, ruka se mu houpe na pásce. Zdena se dívá stranou, vyhýbá se jeho očím a mluví překočně: "Nevím, proč jsi přijel. Ale jsem ráda, žeš přijel. Mluvíla jsem se soudruhy. Je přece nesmysl, abys skončil svůj

život jako nádeník na stavbě. Určitě, vím to, strana před tebou ještě nezavřela dveře. Ještě je pořád čas."

Zeptal se, co by měl udělat.

"Musíš je zažádat o slyšení. Ty sám. Musíš sám udělat první krok."

Věděl, oč jde. Dávají mu vědět, že má ještě posledních pět minut čas, aby nahlas prohlásil, že se zříká všeho, co říkal a dělal. Zná tenhle obchod. Jsou ochotni prodat lidem budoucnost za jejich minulost. Budou ho nutit, aby promluvil zkroušeným hlasem do televize a vysvětlil národu, že se mýlil, když mluvil proti Rusku a slavíkům. Budou ho nutit, aby od sebe odkopl svůj život a stal se stínem, člověkem bez minulosti, hercem bez role, a aby ve stín proměnil i svůj odkopnutý život, roli opuštěnou hercem. Takto, proměněného ve stín ho pak nechají žít.

Dívá se na Zdenu: Proč mluví tak překočně a nejistě? Proč se dívá stranou a vyhýbá se jeho očím?

Je mu to až příliš jasné: Připravila pro něho past. Jedná z pověření strany nebo policie. Má za úkol ho přemluvit ke kapitulaci.

12.

Ale Mirek se mýlí! Nikdo Zdenu nepověřil, aby s ním vyjednávala. Ach ne, dnes by už nikdo z mocných nepřijal Mirka ke slyšení, ani kdyby o to sebevíc prosil. Je už pozdě.

Jestli ho Zdena přesto nabádá, aby něco udělal ve svůj prospěch, a tvrdí, že mu to vzkazují soudruzi z nejvyšších míst, je to jen z bezradné a zmatené touhy mu nějak pomoci. Mluví-li přitom tak překočně a uhýbá-li před ním očima, není to proto, že drží v ruce nastraženou past, ale že má ruce úplně prázdné.

Rozuměl jí vůbec kdy Mirek?